

İPTİDAILİK VE MEDENİLİK MESELESİ

Gündelik lisanımızda, konuşmalarımızda, gazete yazılarında “iptidai” ve “medenî” kelimelerini kullanır dururuz. İnsan cemiyetleri hakkında bu sıfatları kullanırken, ifadelerimizde birer ahlâkî hüküm gizlidir. “İptidai” tabirini, vahşî, barbar, insanî ve ahlâkî vasıfları tekâmül etmemiş manasında kullanırız. “Medenî” de aksine olarak, yüksek, münevver ahlâklı manasına delâlet eder. Bu kelimeleri bu manalarda anlayınca, bugünkü medenî dünyanın manzarası bizi şaşırtır. Medenî olarak sıfatlandırdığımız cemiyetlerin dahilinde şebeke halinde teşkilâtlanmış cürmün, iskandalların, haksızlıkların, sefaletin mevcudiyetini görüyoruz. Medenî cemiyetlerin senelerce yıkıcı ve yakıcı gayeler için hazırlandığına ve nihayet hazırladıklarını tatbik ederek şimdi birbirlerini tahrip etmeğe uğraştıklarına şahit oluyoruz. Emperyalizmi, müstemlekelerin vaziyetini haklı ve insanî addedemiyoruz. Bütün bu şartlar medeniyet ile telif edilebilir gibi görünmüyor. Diğer taraftan vahşî dediğimiz kavimlere ait biriken ilmî malûmata bir göz atsak, onların hiç de zannettiğimiz gibi düşük bir ahlâkî seviyede olmadıklarını, misafirperver, dostane muameleden anlıyan ve sadakat gösteren, çok defa neşeli, yumuşak tabiatlı insanlar olduklarını görürüz. Bu mütenakıs vaziyet, dünyanın durumu ve istikbali ile ilgilenen kimselelerde muhtelif aksülâmeller doğuruyor. Bir kısmı, insan tabiatının esas itibarile fena olduğuna, insanların hodbinlikten, menfaatperestlikten, işler sarpa sarınca yumruk ve bazı kuvvetine müracaat etmekten kurtulamadıklarına kani oluyorlar. “Dünya böyle gelmiş, böyle gidecek”, diyorlar. Neden cürüm işlenir? Çünkü bazı insanlar tab’an fenalık etmeğe mütemayildirler. Neden harp olur? Çünkü insan doğuştan doğuşçüdür; hayat mücadelesi doğuşmeyi icap ettirir ve ilah... Bu tarzda düşünenler kısacası, cemiyet hâdiselerini biyolojik sebeplerle, insanın tabiatile izaha kalkışıyorlar. Bu tabiat doğuştan mevcut olduğuna göre değişemez. Bunun için cemiyetin düzelmesi, ahlâkî bakımdan arzu edilmeyen hâdiselerin ortadan kalkması mümkün olmadığı hükmüne geliyorlar.

İnsan cemiyetlerinin gösterdiği tenakus ve tezatların karşısında düşünceye varan diğer bir kısım bilhassa medeniyetin düşmanı kesiliyorlar. Medeniyet ilerledikçe insanların tahrip etme kudreti artıyor; daha büyük mikyasta daha şiddetle tahrip edebiliyorlar. Eskiden grevler, milyonlarca insanı kazanç vasıtalarından mahrum eden işsizlik, büyük iktisadî sarsıntılar mevcut değildi. Her aile az çok rızkını tedarik ederdi; erkek kendi zenaatinin, dükkânın sahibi idi; ailenin bir çok ihtiyaçları ev istihsali ile temin edilirdi. İştan çıkarılmak, aç ve açıkta kalmak tehlikesi ekseriyet için varit değildi. Eskiden harpler çok daha az tahripkârdı; harbin tesirleri daha ziyade muharebe meydanlarına münhasır kalırdı. Şimdiki harplerde ise bütün memleket bir cephe gibi; köyler, şehirler hattâ dağlarda otlayan koyunlar bile taarruza maruz. Böyle düşünenler gayet tabiidir ki maziye hasret duyuyorlar. Medeniyetten ve medeniyetin istikbalinden şüphelidirler. Bu şüpheciler de yine iki türlüdür: 1) Bir nevi

sadece mazinin hasretini çekerek geriye dönmek ister. İnsanlığın altın devrine dönmek hülyasını güderler. 2) Diğer bir nevi şüpheciler bugünlük değişmenin sür'atini durdurmak isterler; bunlara göre tatbiki ilim ve teknik fazla ilerlemiştir. Bu süratli ilerleme cemiyette değişiklikler yapmış, sarsıntılar, intibaksızlıklar doğurmuştur. Bunun için muasır medeniyet tehlikededir; insan, kendi yarattığı teknik, makine karşısında âciz kalmıştır. Bu teknik ilerleme harbi genişlettiğinden ve daha yıkıcı bir hale koyduğundan Garp medeniyetinin kendi kendinin başını yemek ihtimali vardır. Onun için yeni icadları, keşifleri önlemeliyiz. Şimdiye kadar vaki olan yeniliklere cemiyetin intibâk etmesi için zaman verelim, diyorlar.

Bugünkü medeniyetin buhranlı bir durumda olduğuna şüphe yoktur, fakat yukarıda saydığımız noktai nazarlar bu vaziyeti ne izaha ne de düzeltmeye yarayacak mahiyette değildirler. Psikoloji ve sosyoloji ilimleri ilerledikçe “tab’ı beşer” denilen nesnenin ne olduğu gittikçe şüpheye düşüyor. Tab’ı beşere atfedilen bir çok vasıfların hakikatta mevcut olmadığı, bilâkis içtimâî menşeden olduğu anlaşılıyor. İkincisi bu görüş fatalizme ve bedbinliğe götürüyor; onun için makbul bir görüş değildir. Maziye hasret ise bir “geriye gidiş” arzusudur; ilerlemeği değil, gerilemeği gaye edinmiştir. Zaten, çocukluğumuza ne kadar hasret çeksek de tekrar o devreye dönmek mümkün değilse, geçmiş şartların mahsulü olan içtimâî durumlara dönmek de o kadar imkânsızdır. Değişmeyi, yeni icat ve keşifleri durdurmak arzusuna gelince, o da müsbet, ileri bir zihniyet değildir. Öyle ise mevcut vaziyetin tenakusunu izah edebilecek ve geriye değil, ileriye müteveccih bir görüşe erişmek mümkün değil midir?

Cemiyetin tekâmülü bahsi, içtimâî mevzularla ilim adamlarını da çok yormuştur. On dokuzuncu asır tefekküründe hâkim olan kanaat, cemiyetlerin zarurî bir tarzda tekâmül ettiği, her cemiyetin bu tekâmül safhalarını sırasıyla geçirdiği, terakkinin kendiliğinden hasıl olduğu hükmü idi. Tekâmül ve terakkinin cemiyetin her safhasında, her müessesesinde mevcut olduğuna, modern cemiyetlerin her bakımdan daha evvelki cemiyetlerden üstün olduğuna inanılıyordu, içtimâî ilimler ilerledikçe, bilhassa daha iptidâî kavimlere ait malûmat biriktikçe, cemiyetlerin tekâmülü hakkındaki bu hükümler sarsıldı. Hattâ bazı ilim adamları cemiyette bütün tekâmülü red ve inkâr edecek kadar ileri gittiler; tekâmül yok, sadece “değişme” vardır, dediler.

Mamafî, içtimâî tekâmül hakkında bu son menfi hükmü verenler dahi bazı bakımlardan insan cemiyetlerinin ilerlediğini, bazı cephelerine göre, cemiyetlerden “daha iptidâî” veya “daha medenî” diye bahsedileceğini kabul ediyorlar. Bütün ihtilâf ve münakaşalara rağmen tekâmülün mevcut olduğunu herkesin kabul ettiği saha, insanların tabiatla olan münasebetleri sahasıdır. Bu günün medenî insanı tabiata daha hâkim, tabii menbaları insan ihtiyaçları için işletmeğe ve kontrol etmeğe daha muktedir bir vaziyettedir. Bugünkü “medenî”nin köyle tabiata daha hâkim bir vaziyette olmasının sebebi, daha iyi iş gören âletlere ve usullere mâlik olmasındandır. Bu sahada, yani tabiata hâkim olma ve bu hâkimiyeti temin eden vasıtalar bahsinde, insan cemiyetlerinde büyük bir ilerleme olduğu şüphesizdir. Cemiyetlerin tekâmül ettiği görüşüne en muarız olanlar bile bunu inkâr edemiyorlar. İnsanların tabiatla olan münasebetlerinde görülen tekâmül hakkında verilen hükümler sübjektif, itibarî hükümler de değildir. Müşahede ve mukayese edilebilir, hattâ belki ölçü-

lebilir bir hâdiseler serisi karşısındayız. Bu gün daha büyük sahaları daha az emek ve zaman sarf ederek ve daha verimli bir surette sürebiliyoruz. Daha uzun mesafeleri çok daha sür'atle, daha kısa bir zamanda katediyoruz. Evvelce istihsali mümkün olmıyan çeşitli maddeleri büyük mikyasta istihsal ediyoruz: Evvelce işletemiyen tabii menbaları bu gün işletiyoruz. Hastalıkları daha müessir, daha iyi usullerle tedavi ediyoruz. Miktarca bu artış ve elde edilen neticelerin kalitece yüksekliği âlet ve usullerin tekâmülü ile mümkün oldu. Değneğe nisbetle çapa, çapaya nisbetle sapan, sapana nisbetle pulluk, traktör v.s. toprağı işletmek için daha müessir (efficace) vasıtalarıdır. Aynı suretle, el tezgâhları, buharla, elektrikle işleyen makineler; ateşle haberleşme, hayvan sırtında, posta arabaları, tren ve vapurla haberleri nakil, telgraf, telefon, telsiz ve radyo; sihrî usullerle tedavi, empirik usuller, modern tebabet... Misaller çoğaltılabilir.

Alet ve usullerde olan ilerlemeye muvazi olarak tabiatı işletme faaliyetlerinin teşkilâtlanmasında istihsal organizasyonunda da umumî bir sıralanma görüyoruz, (*) Ziraattan evvelki safha, çapa ziraati, sapan ziraati, makine ziraati; sanayiden evvelki safha, el sanayii, makine sanayii gibi. Âlet ve usullerin tekâmülü iş bölümünün ve farklılaşmasının artmasına sebep oluyor. Görülen işler gittikçe çoğalıyor, birbirinden ayrılıyor; bu işleri gören ayrı meslek gurupları beliriyor ve bu guruplar çoğalıyor. Bütün bunların neticesinde cemiyette yukarıdan aşağı bir "tabakalanma", bir mertebeler silsilesi meydana geliyor.

İşte ancak insan cemiyetlerinin tabiatla olan münasebetleri sahasında tekâmülden tereddütsüz bahsedebiliyoruz; ve bu sahadaki tekâmüle dayanarak cemiyetleri "daha iptidai", "daha medeni" olarak sıralayabiliriz. Bu hükmümüz ahlâkî bir kıymet hükmü değildir. "Medeni" den, daha ahlâkî, daha insanî olmayı kastetmiyoruz: "iptidai" de, bu manada, vahşî, zalim, ahlâkça düşük demek değildir.

Yukarıda anlattıklarımız, insanın tabiatla olan münasebetleri ve bu münasebetlerden doğan organizasyon şekillerine aittir; fakat, doğrudan doğruya insanın münasebetini tanzim eden hukuk, din ahlâk, aile ve devlet sistemlerle gelince vaziyet nasıl? Bu sahada mesele çatallaşıyor, ihtilâflar artıyor, münakaşalar kızışıyor. Bu sahada, "tekâmül yok, sadece değişme var" diyenler daha haklı görünüyorlar. Din, hukuk, aile, devlet teşkilâtında muayyen bir istikamette ilerleme, gittikçe artan bir miyara (criterium) göre bir sıralanma göremiyoruz. Meselâ, ailenin "klan" şeklinden bugünkü monogam aile şekline doğru tekâmül ettiği nazariyesi vakıalar karşısında artık iflâs etmiş görünüyor. En iptidai seviyede bulunan cemiyetlerin bazılarında da monogam aileye rastlıyoruz. Aynı suretle, devletin, sadece dahilde inzibatı temin ve harice karşı müdafaa işlerini gören bir teşkilât halinden gittikçe cemiyetin her cephesine müdahale eden, âmme işlerini üzerine alan bir müessese haline geldiği iddiası da siyasî tarihin ancak bir kısmı için varit görünüyor.

Bu vaziyet karşısında, az çok emniyetle verebileceğimiz hükümler hangileridir? Kanaatimce vaziyeti iki hükümle hülâsa etmek mümkündür: 1) Din, hukuk, aile gibi müesseselerde tekâmülden bahsetmek mümkün değildir; çünkü bunlarda muayyen bir istikâmette ve artan veya azalan bir miyara göre bir değişme müşahade edilmiyor; bunlarda sadece değişme vardır, yani değişen şartlara göre değişik şekiller alırlar. 2) Cemiyetler değişirken bütün cephelerile ve bütün cepheler aynı

sür'atle değişmezler. Bazı sahalarda ilerlemeler okurken diğer sahalarda bir müddet duraklıyabilir veya daha yavaş değişir. Bu vaziyet gerginlikler ve sarsıntılar doğurabilir. Harplerin vukuunu içtimaî değişmedeki bu ittiratsızlık ve ahenksizlikle izah etmek mümkündür. Değişen hayat şartları yeni kaideler, kanunlar, prensipler, yeni bir münasebetler nizamı istiyor. Daha evvelki devirlere kabili tatbik olan içtimaî müesseseler yeni şartlara uygun değildir, yeni vaziyetlerle başa çıkamıyorlar. O zaman meselelerin halli için kuvvete, cebre müracaat etmek mecburiyeti hasil oluyor. Cemiyetteki bu ahenksizlik ve gerginlik fertte de aksini gösteriyor. Bir taraftan mütenakıs unsurlardan teşekkül eden, muvazenesiz şahsiyetler meydana geliyor, diğer taraftan eski nesil ile yeni nesil arasında çatışmalar oluyor. Yeni şartlar içinde yetişen ve bunun için yeni bir hayat görüşüne, yeni prensip ve kaidelere ihtiyacı olan gençlere eski nesil eski görüş ve kaideleri tatbik ediyor. Bu görüş ve kaideler mevcut şartlara tam uymadığından dolayı anlaşmazlıklar doğuyor ve fert eski ile yeni arasında bocalıyor, ruhî buhranlar geçiriyor.

Akla gelen son nokta, bu müşkillerin bir çaresi yok mu dur? Sualidir. Cemiyetlerin değişmesi böyle bazı sahalarda çabuk bazılarında yavaş oluyor, bu da gerginlikler, zorluklar doğuruyor; bunu böylece kabul etmek lâzımdır, diyip mütevekkil bir tavır mı almalıdır? Kanaatimce hayır. Bugün ileri tekniğe ve ilmî bilgiye malik olan insan tabiata, mutlak bir surette değilse de, büyük mikyasta hâkimdir. İnsanın tabiatla olan münasebetine rasyonel prensipler ve vasıtalar hâkimdir; hâlbuki insanın insanla olan münasebetleri sahasında hâlâ irrasyonel âmiller, vakıaların ışığında verilmiş hükümler değil, inançlar, kanaatlar, heyecanlar ve ilcalar rol oynar. İçtimaî prensipler, kaideler, müesseseler ilmî usulle tahlil ve tenkide tabi değildirlerdir. Küçük bir akalliyet bu tetkik, tahlil ve tenkidi yapsa bile fiiliyat sahasında bunların bir tesiri yoktur. Tabiatla olan münasebetler gittikçe artan bir nisbette ilmî ve rasyonel usullere göre ayarlanırken, insanın insanla münasebeti hâlâ hazır olarak bulduğumuz ve olduğu gibi kabul ettiğimiz prensip ve kaidelere göre ayarlanır. İçtimaî değişmenin cemiyetin her cephesinde ahenkli bir surette ilerlemesi için kaotik bir halde bulunan ve hâlâ geçmişten gelen âmillerin tesirinde bulunan insan münasebetlerini ilmî ve rasyonel hadler dahiline sokmak icap edecektir. Bu istikamette bir ilerleyişin alâmetleri şimdiden mevcuttur; içtimaî ilimlerin bilhassa zamanımızda inkişaf etmesi ve şimdiden bazı sahalarda tatbikata geçmesi bir tesadüf eseri değildir.

(*) *İstihsal organizasyonunun böyle safhalara ayrılışı, her cemiyetin muhakkak surette bu safhalardan sırasıyla geçişi demek değildir. Top yekûn bütün insan cemiyetlerini alırsak, onların istihsal organizasyonlarını bu suretle tasnif etmek mümkündür.*

Yurt ve Dünya, Sayı 9, Eylül 1941